

מקורותיו ההלכתיים של התרגום למגילת רות

מ א ת

ד ב ה ר מ ן

התרגום למגילת רות זכה לסדרת מתקרים, העוסקים בזמנו של התרגום, מקורותיו המדרשיים, השוואה בינו לתרגומים האחרים, וכן בענייני הלכה ופילולוגיה המצויים בו¹. במחקר רווחות שלוש דעות, האחת של עקיבא שלזינגר, הסבור שהתרגום על רות הוא חיבור כיתתי². לדעתו של ע"צ מלמד "תרגום רות הוא מעשה ידי חכם מדורות אחרונים שהשתמש בתרגומים הארמיים ובתלמוד הבבלי, אך לא דקדק בתלמודו, ולפיכך נשארו בתרגומו אי-דיוקים וטעויות"³. לדעתו של היינמן התרגום שומר על מסורת עתיקה קדם-תנאית⁴. אורבך הסתייג מהשערה זו, ולדעתו זו מסקנה מרחיקת לכת⁵. לדעתנו, אכן תואם התרגום את מסורת חכמים ומשוקעים בו גם שרידי מסורות קדם-תנאיות, להלן נסקור את העניינים ההלכתיים, המופיעים במגילה כדי לאשש את דברינו.

א. נישואי מחלון וכליון לרות וערפה

הכתוב במגילת רות מספר, שמחלון וכליון נשאו נשים במואב את רות וערפה (רות א', ד), ואחר כך "וימתו גם שניהם מחלון וכליון, ותשאר האשה משני ילדיה ומאישה" (שם ה). התרגום שם כותב "ועל דעברו על גזירת מימרא דה', ואתחתנו בעממין נוכראין אתקטעו

1. ראה ח"ש נייהויעזן, "התרגום למגילת רות", הצופה לחכמת ישראל, כרך י"ד, בדאפזש, תר"ץ, עמ' 32–52; פ' חורגין, תרגום כתובים, ניו יורק, תש"ה, עמ' 140–151; י"ל צונץ, הדרשות בישראל, ירושלים, תשי"ד, עמ' 36; ע' שלזינגר, מחקרים במקרא ובלשוננו, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 12–17; ע"צ מלמד, "לתרגום מגילת רות", ספר בר אילן א', ר"ג, תשכ"ג, עמ' 191–194; י' רייפמן, "הערות על תרגום רות", הדרום, כ"ז (תשכ"ח), עמ' 200–202; הרב מ' הרשקוביץ, שם, עמ' 203–206; הרב ד' סגל, שם, כ"ט (תשכ"ט), עמ' 184; י' רוזנטל, שם, ל', (תש"ל), עמ' 172; מ"ב לרנר, אגדת רות ומדרש רות רבה, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית ירושלים תשל"א, חלק ג', עמ' פ"ט; L. Grossfeld, the targum to the Five Megillot, New York, 1973, pp. 3–19; י' קומלוש, "תרגומים ארמיים יהודיים", תרגומי מקרא — פרקי מבוא: ח' רבין (עורך), ירושלים, תשמ"ד, עמ' 36, 43; ש"ז הבלין, "תרגום ספר רות — 'תרגום של הדיוטות'?", סידרא, ב' (תשמ"ו), עמ' 25–36.

2. לעיל הערה 1, והנ"ל מציין להגהות לשכת סופרים, שו"ע אבן העזר סימן י"ז, ושם הובא בשמו של החתם סופר, שפקפק, אם אין התרגום על רות צדוקי, וראה גם י' רייפמן לעיל, ושם בעמ' 201 הערה י"ב.

3. לעיל הערה 1, ושם בעמ' 194.

4. לעיל הערה 1, ושם בעמ' 148 וראה גם הבלין לעיל, ושם בעמ' 36.

5. א"א אורבך, ההלכה מקורותיה והתפתחותה, הוצאת יד לתלמוד, גבעתיים, תשמ"ד, עמ' 51.

יומיהן ומיתו אף תרויהן מחלוק וכליון בארעא מסאבתא, ואשתארת אתתא מתכלא מתרין בנהא מארמלא מבעלה" (שם)⁶. לפי התרגום מחלוק וכליון נשאו את רות וערפה כנשים נכריות. שיטה זו תואמת את דברי רבי מאיר במדרש "וישאו להם נשים מאביות" (רות א', ד). חני בשם ר' מאיר: לא גיירום ולא הטבילום...⁷. לפי התרגום הן הביעו את רצונן להתגייר רק לאחר היציאה בחזרה אל ארץ יהודה "ואמרן לה: לא נחוב לעמנא ולדחלתנא ארום אילהין עימך ניתוב לעמך לאתגיירא" (שם י). לבסוף ערפה נפרדה, ורות המשיכה לדבוק ברצונה להתגייר "ואמרת רות: לא תקניטי בי למשבקיך למתוב מן בתריך, ארום תאיבא אנא להתגיירא" (שם א' טז). נראה, שהתרגום הכיר בהלכה שהחילה את איסור החיתוק לא רק על שבעת העממין, אלא גם עם כל הגויים, העונש על כך הוא כרת, ובוודאי זהו גם העונש על חיתוק עם מואב, שהוא איסור מפורש בתורה, כפי שיבואר להלן.

בתורה נאמר "כי יביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה ונשל גוים רבים מפניך... שבעה גוים רבים ועצומים ממך... לא תחתן בם, בתך לא תתן לבנו, ובתו לא תקח לבנך. כי יסיר את בנך מאחרי, ועבדו אלהים אחרים, וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר" (דברים ז', א-ד). פשט הפסוקים מתייחס רק לשבעת העממין אך כבר בנחמיה אנו רואים, שהאיסור כלל את שאר האומות "...ואשר לא נתן בלתינו לעמי הארץ ואת בלתיהם לא נקח לבנינו" (נחמיה ה', לא)⁸. בתקופת החנאים אנו מוצאים לכך לימוד מפסוק "...ולר"ש בן יוחי דאמר 'כי יסיר את בנך מאחרי' (דברים שם) לרבות כל המסירות"⁹. העונש על כך מפורש בכתוב "וחרה אף ה' בכם והשמידך מהר" (דברים שם), אף שאין מדובר בפסוק על עונש בידי ביי"ד, אלא בידי שמים, אולם מתוך דבריו של ר' ישמעאל משמע שבי"ד מענישים על כך, והעונש הוא סקילה. כך שנינו בספרי: "ואל בני ישראל תאמר איש איש... כי יתן מזרעו למלך מות יומת [עם הארץ ירגמהו באבן], ר' ישמעאל אומר: זה הבוזע ארמית ומעמיד ממנה בן אויב למקום"¹⁰. הלכה זו מצויה גם בספר היובלות "ואם יתן איש את בתו או אחותו לאיש מזרע הנכרים, רגום ירגמו אותו באבנים, כי עשה תועבה בישראל, והאשה שרוף תישרף באש, כי את שם בית אביה חיללה, היכרת חיכרת מישראל" (יובלות ל', ז), הלכה זו קדומה למשנה, שהרי המשנה אומרת: "האומר 'מזרעך לא תתן להעביר למלך — ומזרעך לא תתן לאעברא בארמיותא משתקין אותו בנויפה"¹¹. מכאן, שההלכה הקדם-תנאית ראתה בכך איסור חמור, שעונשו מיתה אף בידי בית-דין, ובוודאי עונש זה חל

6. התרגום על פי מהדורת א' שפרבר, כתבי הקדש בארמית, כרך ד/1, תרגום לכתובים, לידן, תשכ"ח, עמ' 120-124, סקירה על כת"י והדפוסים ראה אצל לרנר, לעיל הערה 1 ובהערותיו שם.

7. רות רבה פ"ב ט, מהדורת לרנר, חלק א, עמ' קט"קי, וראה גם מיהויען, לעיל הערה 1, ושם בעמ' 37 הערה 6.

8. ראה רמב"ם, הל' איסורי ביאה פ"ב, ה"א.

9. בבלי ע"ז ל"ו, ע"א; קידושין ס"ח, ע"ב.

10. ספרי דברים, מהד' פינקלשטיין, פקע"א, עמ' 218, מדרש תנאים עמ' 109; ירושלמי מגילה, פ"ד ה"י; ע"ה, ע"ג.

11. משנה מגילה פ"ד מ"ט, וראה עוד ג' אלוך, מחקרים בתולדות ישראל בימי הבית השני ובתקופת המשנה והתלמוד, כרך א, הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשי"ז, עמ' 100, 103, 128; הרב מ"מ כשר, תורה לשמה, כרך כ"ד, עמ' לג'לד; א' יצחקי, ההלכה בתרגום ירושלמי א ודרכו בדרשת המקרא, דיסרטציה, אוניברסיטת בר אילן, ר"ג, תשמ"ב, עמ' 241-242.

על חיתוך עם עמון ומואב, שנאסר במפורש בפסוק "לא יבא עמוני ומואבי בקהל ה'", גם דור עשירי לא יבא להם בקהל ה' עד עולם" (דברים כ"ג, ד). עונש המות בוצע על ידי בית-דין או על ידי קנאים, כפי שמציין אלק "וכן מסתבר, שההלכה המתירה לפגוע בעבריינים ופוטרת מהביא אותם לבית-דין, ראשיתה בימים שלא יכלו לדרך את החייבים במשפט, ושבהם היו העבירות שנמנו המשנה שכיחות ביותר והמצב הצריך פעולה מהירה של קנאים בין מצד ריבוי העבריינים, ובין מחמת חוסר אפשרות לדונם בבית-דין"¹². אך ההלכה המאוחרת הפקיעה עונש זה מיד בית-דין ומסרה אותו לשמים¹³, לכן לפי הבנת האמוראים, מכיוון שבית-דין אינם מענישים אלא רק קנאים פוגעין בו, ואם לא פגעו בו קנאים ייענש בכרת. כך עולה מהסוגיא בסנהדרין: "בעא מיניה רב כהנא מרב לא פגעו בו קנאין, מהו אינשייה רב לגמריה, אקריהו לרב כהנא בחלמא: 'בגדה יהודה ותועבה נעשתה בישראל וכירושלים, כי חלל יהודה קדש ה' אשר אהב ובעל בת אל נכר' (מלאכי ב', י"א)... 'ובעל בת אל נכר' — זה הבא על הנכרית; וכתוב בתריה 'יכרת ה' לאיש אשר יעשנה ער וענה מאלהי יעקב ומגיש מנחה לה' צבאות' (שם). אם תלמיד חכם הוא, לא יהיה לו ער בחכמים ועונה בתלמידים; אם כהן הוא, לא יהיה לו בן מגיש מנחה לה' צבאות"¹⁴. לענייננו אם כן חשוב לקבוע, שהתרגום, המציין שעונשם של מחלון וכליון היה עונש כרת. פרט זה תואם בהחלט את דברי חז"ל.

ב. צליבת קיסא

התרגום לרות מוסר על דושיה בין נעמי לרות. נעמי אומרת לרות "אית לנא ארבע דיני מותא לחייביא רגימת אבנא, ויקידת נורא, וקטילת סייפא וצליבת קיסא...". (רות א', טו). התרגום מונה כאן צליבה על עץ כמיתה רביעית ממיחות בי"ד במקום מיתת חנק שנעשית בסודר, לכן, כאמור, היו שפקפקו, אם אין לפנינו חיבור כיתתי. אולם ידועים סבריו של י' היינמן, הסבור, "שהתרגום שומר דווקא על מסורת קדומה קדם-תנאית של עונש תלייה, שעקבותיה נעלמו כמעט מספרות ההלכה"¹⁵. היינמן מסתמך על הנאמר במגילת המקדש "כי יהיה איש רכיל בעמו ומשלים את עמו לגוי נכר, ועושה רעה בעמו, ותליתמה אותו על העץ וימת. על פי שנים עדים ועל פי שלושה עדים יומת והמה יתלו אותו העץ, כי יהיה באיש חט[א] משפט מות ויברח אל תוך הגוואים ויקלל את עמו [ו]את בני ישראל ותליתמה גם אותו על העץ"¹⁶. טוען היינמן: "הנה לפנינו הלכה מימי בית שני, הגורסת בפירוש הוצאה להורג ע"י תלייה; והרי לא אחת אנו נוכחים לדעת, כי הכיתות בסוף ימי הבית שמרו על מסורות הלכה קדומה שהיו מקובלות בעבר על כל ישראל"¹⁷. ואף-על-פי שאורבך לא הסכים עמו בכך, ולדעתו "במקומות מסוימים בוצע עונש המיתה שהוטל על עבריינים, שלגבם לא פירשה התורה את סוג המיתה על ידי תלייה 'בדרך שהמלכות עושה', ויכלו להסתמך על דברים כ"א, כב, כפי שנתפרש גם במגילת המקדש, תלייה זו נקראה חנק.

12. ג' אלק, שם, עמ' 102, וראה משנה סנהדרין פ"ט, מ"ו.

13. ג' אלק, שם, עמ' 103, הערה 61.

14. בבלי סנהדרין פ"ב ע"א, וראה רמב"ם הל' איסורי ביאה פ"ב ה"ו.

15. היינמן שם עמ' 148.

16. ראה י' דין, מגילת המקדש, כרך א, ירושלים, תשל"ז, עמ' 285.

17. שם.

כי זאת היתה תוצאתה. אחרים קיימו את מעשה החנק בדרך אחרת¹⁸. לענייננו נראה, שהן לדעת היינמן והן לדעת אורבך אין ב'צליבת קיסא' מסורת הנוגדת את דברי תו"ל.

ג. קצירת העומר בערב פסח

המגילה מספרת על שיבתן של נעמי ורות משדה מואב "והמה באו בית לחם בתחילת קציר שערים" (רות א', כב) ובתרגום — "...ואינון אתו בית לחם במעלי יומא דפסחא, ובההיא יומא שריאו בני ישראל למיחצד ית עומרא דארמיחא דהוה מן שעורין" (שם). לדעתו של שלזינגר המחלוקת בין הצדוקים ובין הפרושים היתה נטושה לא רק סביב תאריך הקרבת העומר, אלא לדעתם אין קצירת העומר מצוה, כי "מצות קצירה לא נזכרה בפירוש בתורה, ולא נדעה אלא מדרשה; ברור ללא ספק, שלשיטת הצדוקים אין קצירת העומר מצוה כלל"¹⁹. מלמד סבור, שהמתרגם טעה בדברי המשנה במנחות פ"ו מ"ג, המתארת את ההכנות שהיו עושין מעיו"ט, וחשב שאף הקצירה נעשתה מעיו"ט²⁰, לאחרונה הפנה ש"ז הבלין למקור מעניין בספר הל' קצובות ובמחזור ויטרי, ושם כתוב "העומר... והיו קוצרין אותו בערב הפסח, וממחרת הפסח היו מקריבין אותו"²¹. לנו נראה, שאין כל הכרח לשער, שהמחלוקת בין הצדוקים לפרושים נסבה גם על קצירת העומר, וזאת משני נימוקים:

א. המשנה, המתארת את הטקס הפומבי של קצירת העומר במוצאי יו"ט. הנימוק לכך הוא: "מפני הבייתוסים, שהיו אומרים אין קצירת העומר במוצאי יו"ט"²¹. גם אם נניח, שלפנינו פיסקא, שנכנסה מאוחר יותר למשנה, ההבנה היא, כפי שפירש שם רש"י "מפני הבייתוסין" — שאומרים אין קצירת העומר במוצאי יו"ט אלא במוצאי שבת, כדמפרש בגמרא; לפיכך הקוצרים מגביהין קולן כדי שישמעו בייתוסין להוציא מלבן"²². וכן פירש שם רבינו גרשום: "אין קצירת העומר במוצאי יו"ט, אלא במוצאי שבת"²³. מכאן, שלשיטת הבייתוסים, שעצרת ביום ראשון, לא מן הנמנע הוא, שהקצירה מבערב; כלומר גם הם קיבלו את ההלכה, שהקצירה נעשית בערב הקודם, וכל המחלוקת היא רק על התאריך.

ב. והרי יש גם תנאים הסבורים, שאין קוצרים את העומר בלילה. שיטת רבי היא, שאין קצירת העומר דוחה שבת, ולכן הוא סבור: "היה עומד ומקריב מנחת העומר ונטמאת — אם יש אחרת, אומר לו, הבא אחרת תחתיה; ואם לאו, אומר לו, הוי פקח ושתוק... אלא קסבר רבי: קצירת העומר לא דחיא שבת... ובשבת יאמר להם שבת זו דלא כרבי"²⁴. וכן ר' יוסי בר רבי יהודה סבור, שאפשר להביא את העומר מחו"ל²⁵, ופירשו הראשונים, שבהכרח

18. אורבך לעיל, הערה 1.

19. שלזינגר, שם, עמ' 16.

20. מלמד, שם, עמ' 191.

21. הל' קצובות, מהד' מרגליות, ירושלים, תש"ב, עמ' 88, מחזור ויטרי, סימן ק"ה, עמ' 302, ראה ש"ז הבלין, לעיל, הערה 1, ושם בעמ' 35.

22. בבלי מנחות ע"ב ע"א, והשווה תוספתא מנחות, מהד' צוקרמנדל, פ"ג ה"ד, ירושלמי מגילה, פ"ב ה"ג, ע"ג, ע"ג.

23. בבלי שם ע"ב, ע"ב.

24. בבלי שם פ"ד, ע"א.

25. משנה מנחות פ"ט, מ"א, וראה עוד ירושלמי שקלים, פ"ד ה"א, מ"ז ע"ד.

לא יקצר בלילה, שהרי לא יספיקו להביאו למחרת לבית המקדש²⁶. א"כ אנו רואים, שאף יש חנאים, הסבורים, שאין מצוה לקצור בלילה, וקצירה זו בודאי אינה דוחה שבת. אך שיטה זו הוצנעה בעריכת המשנה, כדי לבצר את המחלוקת עם הצדוקים, מחשש שמא יפרשו זאת כהצדקה וכראיה לעמדת הצדוקים. במאבקם זה רצו חכמים להציג עמדה אחידה ומשותפת, ולכן לא הוזכרה שיטה זו במשנה במנחות פ"ג מ"ו. מגמה זו לא היתה מונחת ביסוד עריכת התרגום, ולכן הוזכרה שם השיטה שאין קצירת העומר דוחה שבת, והקצירה היא מערב יום טוב; וזוהי השיטה, שהובאה גם בספר הלכות קצובות ובמחזור ויטרי. לפנינו אפוא הלכה נוספה בתרגום, שאינה נוגדת את מסורת חז"ל.

ד. הגואל ורות

במגילה מסופר, שהגואל סירב לגאול את רות "ויאמר הגואל: לא אוכל לגאול לי, פן אשחית את נחלתי; גאל-לך אתה את-גאלתי, כי לא-אוכל לגאל" (רות ד', ה). ובתרגום "כי האי גוונא לית אנא יכיל למפרוק לי, על דאית לי אתתא, לית לי רשו למיסב אוחרניתא עלהא, דלמא תהי למצו בביתי, והא מחביל ית אחסנתי; פרוק לך את ארום דלית לך אחתא..." (שם). על כך כתב ש"ז הבלין "והנה פירוש זה של התרגום לכתובים האיסור הנזכר בו והנמקתו הם בניגוד לפרשנות חז"ל והראשונים לפסוק זה ולהלכה המסורה והמקובלת של חז"ל... נראה, שיש לצרף מקום זה לשאר המקומות המפוקפקים המצויים בתרגום זה שמעידים על איחורו חרותו של תרגום זה²⁷. אולם כבר מ"ע פרידמן ציין "אבל לית לי רשו" אין פירושו שלא הרשתה לי אשתי, וכן אין פירושו כפי שהציעו חוקרים אחרים לרמוז שריבוי נשים היה בגדר של איסור מוחלט, ובעקבות זה באו לייחס דבר זה (ועניינים אחרים שבתרגום רות) להשפעה כיתחית. אין פירושו 'לית לי רשו' כאן אלא 'לא אוכל'; והטעם לכך מפורש בהמשך; שמא תהא לי למריבה בביתי. טעם זה להימנע מנישואי אשה שנייה מקביל לעצה שמשיאים לפי הברייתא (ספרי דברים כ"ה, ח) בהוגנת לו, שאם היה הוא ילד והיא זקנה, הוא זקן והיא ילדה, אומרים לו: 'כלך אצל כמותך, ולמה לך להכניס קטטה לביתך'".²⁸ מכאן נראה, שהתרגום גם כאן תואם את מסורת חז"ל. ונראה לנו לאשש זאת מטעם נוסף: הרי הגואל יכול היה לנמק את סירובו לגאול, מחמת שאין הוא מקבל את דרשת חז"ל המגבילה את איסור החיתון עם עמון ומואב לזכרים ולא לנקבות²⁹. ויש להניח למרות שתיתקת המקורות, שהצדוקים חלקו על חז"ל גם בהלכה זו. נימוק זה עולה דווקא במדרש: "ויאמר בעז, ביום קנותך השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה, אשת המת קנית, להקים שם

26. ראה ר' שלמה העדני, פירוש מלאכת שלמה למשנה, שביעית פ"א מ"ד.

27. הבלין שם עמ' 26-27.

28. מ"ע פרידמן, ריבוי נשים בישראל — מקורות חדשים מגניזת קהיר, מוסד ביאליק ואוניברסיטת ת"א.

ירושלים, חשמ"ו, עמ' 10. פרידמן מוסיף, שכל המקורות בספרות התלמודית, המדברים בגנות ריבוי נשים הם מא"י, או שהם מתייחסים לחכמי א"י. אותו יחס שלילי לפולגאמיה לא היה קיים, כנראה, בבבל, ומשום כך, לדעתו, יש חוקרים שראו בכך חילוק בין בני א"י לבבל; ראה שם, עמ' 8-10. כך גם סבור דה-חן "המונוגאמיה היתה צורת הנישואין המקובלת ביותר בישראל בתקופת המקרא" ראה ר' דה-חן, חיי יום

בישראל בימי המקרא, כך ראשון, ת"א, חשכ"ט, עמ' 33-34.

29. ראה משנה יבמות פ"ח מ"ג, ידיים פ"ד מ"ד.

המת על נחלתו' (שם ד', ה); 'קניתי' כת', דא מסייע לההיא דא"ר שמואל בר נחמן, אַלם היה בדברי תורה; אמר הראשונים לא מתו אלא על ידי שנטלו אותה ואני הולך ליטול אותה? חס לי, לית אנא מערב זרעיתי אין אנא מערב פסולת בבני ולא היה ידע שכבר נחתרשה ההלכה, עמוני ולא עמונית, מואבי ולא מואבית³⁰. כאן מעניין לציין, שהתרגום שם נימוק זה דווקא בפיה של רות, ולא בפיו של הגואל "ונפלת על אפהא וסגידת על ארעא, ואמרת ליה: מא דין אשכחית רחמין בעינך לאשתחמדותני, ואנא מעמא נוכראה מבנתהון דמואב ומעמא דלא אידכי למיעל בכנישתא דה' " (שם ב', י). וכן בהמשך "ואמרת אשכח רחמין בעינך ריבוני, ארום נחמתני ואכשרתני למדכי בקהלא דה' " (שם יג), מכאן אולי הראיה, שהתרגום אינו כיתתי, שהרי הוא רומז, שרק רות לא ידעה את הדרשה, המכשירה נקבות מעמון ומואב לבוא בקהל ה'; אך הלכה זו ידועה היתה לבעז, שלפי התרגום היה מאנשי הסנהדרין "ובועז סליק לתרעא בית דינא דסנהדרין ויחייב תמן עם סביא..." (שם ד', א). ואולי הלכה זו ידועה היתה גם לגואל, אך הוא סירב לגאול מחשש למריבה בביתו. דומה אם כן, שגם עניין זה מלמד אותנו, שאכן התרגום תואם את מסורת חז"ל.

ה. שליפת המנעל

בעז קנה את השדה ואת רות מהגואל, והכתוב מתאר שם את הקניין "וזאת לפנים בישראל על הגאולה ועל התמורה לקיים כל דבר שלף איש נעלו ונתן לרעהו, וזאת התעודה בישראל. ויאמר הגואל לבעז קנה לך, וישלף נעלו" (רות ד', ז-ח). ובתרגום שם "וכהדא מנהגא כעידנא די מלקדמין מתנהגא בישראל בזמן דשקלן וטרן ופרקן ומחלפן חד מן חבריה ומקיימין כל מידעם, וטלע גבר ית נרתק יד ימיניה, ואושיט ביה קניין לחבריה; והכין נהגין למקני בית ישראל חד מן חבריה קדם סהדיא. ואמר פרוקא לבועז אושיט ידך לקנינא וקני לך, וטלע בועז ית נרתק יד ימיניה וקני ליה" (שם). החוקרים הפנו את תשומת הלב לדבריהם של רש"י והרמב"ן בפירושיהם לתורה. על הפסוק "...ומלאת את ידם" (שמות כ"ח, לא) מפרש רש"י "כל מלוי ידים לשון חנוך הוא, כשהוא נכנס לדבר להיות מוחזק בו מאותו יום והלאה הוא מלוי, ובלשון לעז כשממנין אדם על פקידת דבר נותן השליט בידו בית יד של עור שקורין גאנ"ט (גנט) Handschuh, ועל ידו הוא מחזיקו בדבר, וקורין לאותו מסירה רווישטיי"ר, והוא מלוי ידים"³¹. הרמב"ן שם כתב על דברי רש"י הללו: "...ומה שאמר הרב, כי בלשון לעז כשממנין אדם על פקידת דבר נותן השליט בית יד של עור שקורין גאנ"ט, ועל אותו בית יד הוא מחזיקו בדבר, והוא מלוי ידים; ולא ידעתי אם ירצה הרב לומר שעל שם הבית יד יקרא החנוך מלוי ידים ויביא ראיה מן השוטים. ודע כי העניין ההוא להם יצא מן התורה, שהוא אצלם קניין החליפין של בועז; וכך מתורגם להם שלף איש נעלו ששולף הגנ"ט שלו; והם אומרים, שהגואל נתן לבועז, וזה מנהגם הוזכר בספרי חכמיהם, והנה דברנו בדברי הבאי..." (שם). בעקבות דברים אלה פקפקו החוקרים ב"כשרותו" של התרגום³². אך נראה לנו, שאין כל הכרח לכך. התרגום כאן למנעל כנרתק הוא כתרגום הירושלמי לפסוק בספר דברים "לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן..." (דברים כ"ה, יג) ובתרגום שם "לא יהוי לכון

30. רות רבה פ"ז י. וראה מהר" לרנר, חלק א', עמ' קו-קט.

31. רש"י עה"ה, מהר" ברלינר, פראנקפורט, תרס"ה, עמ' 186.

32. ראה לעיל הערה 1 שלוינגר שם עמ' 17, הרב סגל שם, הבלין שם עמ' 35-36.

בנרתיקכך...". המשותף לשני המקומות הללו הוא שימוש במילה היוונית 'נרתק'. הערוך פירש "שם כללי לכל תיק"³³; לוי וקראוס פירשו Kästchen (חיבה)³⁴. נראה, שהתרגום החכון לציין מעטה וכיסוי לידיים, וייתכן להציע לפחות שתי אפשרויות לזיהויו של 'נרתק' זה.

א. כפפה (glove), הנקראת כלשון המשנה "קסיה": "קסיה שלזורי גרנות..."³⁵. ואם נאמץ כאן את משמעות זו, הדבר נראה תואם את המסופר במגילה על בעז "ועתה הלא בעז מרעננו... הנה הוא זרה את גרן השעורים הלילה" (רות ג', ב).

ב. 'שרוול' המוזכר במשנה בטהרות "כף לוקטי קוצים טהורה הזון והברכיר טמאין והשרוולים טמאין והפרקלימין טהורין וכל בית אצבעות טהורות..."³⁶. ופירש הערוך: "שרוול' בית יד של עור דחוק שמשים האומן על זרועותיו שלא יפלו בגדיו הרחבין על ידיו ויעכבוהו"³⁷. וכן פירש הרמב"ם: "והשרוולים' בתי ידיים של עור כמו בית יד של חלוק, מכניסין אותן הפועלים בזרועותיהם כדי להרים בתי הידיים של בגדיהם, שלא יטרידום בשעת מלאכה. ויש אומרים, כי ענין מלה זו ברומית מבוא היד"³⁸. יאסטרוב כותב ³⁹"Workingman's leather sleeve". לדעתו גם "נרתק יד" הוא Sleeve, והוא מציין לתרגום שלפנינו⁴⁰.

אם כן נראה לנו, שבין שנפרש "נרתק יד" כקסיה או כשרוול, מסתבר, שלפנינו קניין סודר: לכן דומה, שאין מקום לפקפק בעקבות הלכה זו בכשרותו של התרגום. גם מההלכה המשתמעת מהמגילה, שכדי "לקים כל דבר" יש צורך בעדים, ודרישה זו עומדת בניגוד לתפיסת ההלכה "לא איברו סהדי אלא לשקרי"⁴¹. אין כאן קושיא כלל, שהרי בתקופת המקרא והנביאים מכירת קרקע היתה נעשית בשער העיר לפני הזקנים והעם, כפי שמתואר בקניית שדה עפרון על ידי אברהם (בראשית כג) וכן ירמיהו קנה את השדה מחנמאל לעיני העדים היושבים בחצר המטרה (ירמיהו ל"ב); לכן גם כאן גאולת השדה נעשתה באופן זה. את הטעם לכך הסביר גולאק: "מתוך שהקרקעות נחשבו בימיהם כקניין השבט, היו זקני השבט או המשפחה צריכים להיות נוכחים בשעת המכר. אולם המכירה בשער העיר היתה משמשת גם לפירסום המכר ולשמירתו בזכרון העם לימים רבים"⁴². זאת ועוד אכן הדעה "לא

33. הערוך, ערך "נרתק", כרך ה', עמ' 390.

34. J. Levy, Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim, Germany, 1963, vol 3, p. 445; S. Krauss, Griechische und Lateinische Lehnwörter im Talmud Midrasch und Targum, vol 2, Hildesheim, 1964, p. 367.

35. משנה כלים פט"ז מ"ו.

36. משנה כלים פכ"ו מ"ג.

37. הערוך, ערך "שרוול", כרך ח', עמ' 164.

38. רמב"ם בפיהמ"ש שם, מהד' קאפח, וראה גם י. לוי לעיל הערה 34, ערך "שרוול", כרך ג', עמ' 609.

39. M. Jastrow, A Dictionary of the Targumim the Talmud Babli and Yerushalmi and Midrashic Literature, New York, 1950, p. 1628.

40. יאסטרוב שם עמ' 937.

41. בבלי קידושין ס"ה ע"ב.

42. א' גולאק, לחקר חולדות המשפט העברי בתקופת החלמה, ירושלים, תרפ"ט, עמ' 43.

איברו סהדי אלא לשקרי" היא דעתו של רב אשי בסוגיא בקידושין שם; אולם לשיטת רבא א"ר נחמן "קנין בפני שנים, ואינו צריך לומר כתובו"⁴³. הגם שיש ראשונים הסבורים, שאין ביניהם מחלוקת, וכו"ע סבורים כרב אשי⁴⁴. וגם הרמב"ם פסק כרב אשי⁴⁵. הראב"ד שם השיג על דבריו וכתב: "אין הכל מודים בקנין" ולדעתו אם כן כל קניין סודר⁴⁶ חייב להיות בפני שני עדים, לפי שיש חילוק בין יתר הקניינים, שהם בגוף הדבר הנקנה והכסף הוא שויו של החפץ, לקניין חליפין, שאינו בגוף החפץ הנקנה, ואינו שויו של החפץ, ולכן אינו נגמר אלא בעדים⁴⁷. גם ייתכן שדברי האמוראים אולי מלמדים על מנהגים שונים במקומות שונים וכיוצ"ב, באופן שאין הכרח לראות כחיוב לקיים כל דבר בפני עדים קביעה הלכתית, השונה מזו שעדיין נהגה בימיהם של האמוראים. כאן יש לציין לעניין נוסף: האמוראים נחלקו בתלמוד, אם בעז שלף נעלו לגואל או ההיפך. המסקנה ההלכתית לכך אם קונים בכליו של מקנה (הגואל) או בכליו של הקונה (בעז)⁴⁸. להלכה פוסק הרמב"ם, שקונים בכליו של הקונה⁴⁹; ואכן כך גם עולה מהתרגום כאן, שהקניין נעשה בנרתיק יד ימינו של בעז. לסיכום דברינו נראה, שהעניינים ההלכתיים המופיעים בתרגום למגילת רות תואמים את מסורת חז"ל, ואין מקום לראותם כהלכה כיתתית. אולי יש לשער שהשרידים הקדם־תנאיים שבתרגום מלמדים על ראשית התהוותו של התרגום; אך התגבשותו במתכונת כפי שהיא מופיעה לפנינו היא מאוחרת גם לתקופת התלמוד שהרי משוקעות בו הלכות שנהגו בימי המשנה והתלמוד, וכן מדרשי אגדה מאוחרים שעליהם הצביעו כבר החוקרים.

43. בבלי ב"ב מ' ע"א.

44. תוס' שם ד"ה קנין, תוס' קידושין ס"ה ע"ב, ד"ה לא; מגיד משנה, הל' מכירה פ"ה ה"ט, ועוד.

45. רמב"ם, הל' מכירה פ"ה ה"ט.

46. ראה שם ה"ה "...כל אחד מהם נקנה בחליפין, והוא הנקרא קנין..."

47. ראה רמב"ם שם, מהד' מוסד הרב קוק, הערה מ"ח.

48. בבלי ב"מ מ"ז ע"א.

49. רמב"ם לעיל, הערה 46.